

УДК 94 (477) + 908 (477) "20"

Шапорда В.А., Миколаївський державний університет ім. В.О. Сухомлинського

Шапорда Володимир Анатолійович (1973 р.н.). У 1996 році закінчив історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Працює викладачем історії та права у Миколаївському політехнічному технікумі. Аспірант кафедри новітньої історії України Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського. Тема кандидатської дисертації: "Південь України в період денікінської окупації (зрудень 1918 року – січень 1920 року)".

Аграрна політика А.Денікіна та її вплив на становище селян Півдня України (серпень 1919 року – січень 1920 року)

У даній статті розглядаються питання, пов'язані з основними напрямами аграрної політики А.Денікіна в Україні, економічним становищем селян Півдня України періоду денікінської окупації (серпень 1919 року – січень 1920 року), причинами, рушійними силами та характерними особливостями селянських виступів.

This article focuses on the questions that are connected with the main trends of agricultural politics of A. Denikin in Ukraine, economic situation of peasants in the south of Ukraine during Denikin's occupation (August 1919 – January 1920), reasons and peculiarities of peasants' rising.

На сучасному етапі розвитку історичної науки значно посилився інтерес науковців до питання дослідження політичних та соціально-економічних перетворень, які намагалися реалізувати на практиці політичні режими, що приходили до влади в Україні в період громадянської війни. Важливе місце в процесі економічного реформування займало аграрне питання, над вирішенням якого працює й сучасна українська держава.

В 20-х – 30-х роках минулого століття вийшли перші роботи, які розглядали окремі аспекти даної проблеми. Історіографія цих праць подана в монографії Є.Шatalіної [1]. На жаль, більшість з них в подальшому виявилися закритими

для істориків, а науковці повоєнного покоління мали можливість познайомитися лише з деякими номерами журналів "Літопис революції", "Пролетарская революция", "На аграрном фронте", де, головним чином, друкувались ці матеріали. Д.Кін та М.Мальт [2] виділяють мобілізацію та аграрне питання як основні причини селянських виступів, говорять про їх позитивні і негативні риси. Але водночас роботи цих авторів не позбавлені однобокості в оцінці заходів денікінської аграрної політики.

З середини 80-х років ХХ ст. почався поступовий процес переосмислення накопиченого матеріалу й відходу від догматичних оцінок та нашарувань минулого. В книзі В.П.Шкварця та

М.Ф.Мельника належна увага приділялась селянським виступам проти денікінщини та їх причинам. Досить цікавою є праця В.Федюка, в якій він доводить, що головними з причин поразки денікінщини були диктаторський режим та невирішене аграрне питання [3]. Із сучасних досліджень на увагу заслуговують публікації Ю.Котляра, А.Лисенка та О.Нестерова [4], в яких розглядаються окремі аспекти даної проблеми.

Метою цієї публікації є дослідження питань, пов'язаних з економічним становищем селян Півдня України періоду денікінської окупації (серпень 1919 – січень 1920 року), основними напрямами аграрної політики А.Денікіна в Україні та причинами боротьби селянства з денікінським режимом. Основним завданням є: аналіз економічного становища селянства, вплив на нього аграрної політики більшів, причини, рушійні сили та характерні особливості селянських виступів.

Територія Півдня України була повністю окупована денікінськими військами в кінці серпня 1919 року. Денікінський режим, який склався після окупації, не мав позитивної ідеології [5]. Саме це й послужило основною причиною його поразки. Денікінські ідеологи проголосували, що збройні сили Півдня Росії мають головне завдання – повалення влади більшовиків, а форму ж майбутнього правління мають визначити представники народу після закінчення війни [6].

Головні положення політики денікінського режиму були викладені в офіційному документі – Декларації “За що ми боремося?”, яка була опублікована навесні 1919 року і містила такі положення:

1. Знищення більшовицької анархії і відтворення в країні правового порядку.
2. Відновлення одної і неділової Росії.
3. Складання народних зборів на основі загального виборчого права.
4. Проведення децентралізації влади шляхом встановлення обласної автономії і широкого місцевого самоврядування.
5. Гарантія повної громадянської свободи і свободи віросповідання.
6. Негайне проведення земельної реформи для усунення земельної потреби трудящого населення.
7. Негайне проведення робітничого законодавства, яке забезпечить захист трудящим класам від експлуатації їх державою і капіталом [7].

Таким чином, білогвардійці ставили завдання знищити більшовиків і відновити основи державності та соціального миру. На порядку денного стояли два основні питання: національне і економічне (аграрне), вирішення яких було поза компетенцією військового керівництва [8]. Весь час аграрне питання залишалося головним для південного регіону. Саме тому особливо важливою стала проблема ставлення селянства до нової влади. Заможні представники селян висловили свої симпатії до денікінців, а решта зайняла очікувано-нейтральну позицію [9].

Загальні положення земельної політики білогвардійського керівництва були викладені в декларації А.Денікіна – листі голові Особливого засідання від 23 березня (5 квітня) 1919 року [10]. Відновлення дореволюційного правопорядку – ось головна мета цієї політики. “Державна користь Росії власне вимагає відродження і піднесення сільського господарства. Повне вирішення цього питання для всієї держави буде належати законодавчим органам, через які російський народ виявить свою волю” (тобто Установчим зборам) [11]. Але Особливому засіданню необхідно було негайно почати розробку і складання положень для тих місцевостей, які знаходяться під управлінням Верховного головнокомандуючого збройними силами на півдні Росії. А.Денікін вважав необхідним звернути увагу на забезпечення інтересів трудового населення, створення і зміцнення потужних дрібних і середніх господарств за рахунок державних і приватних земель, збереження за власниками їх прав на землю. За новими власниками земля, яка не перевищує встановлені розміри, закріплюється на правах недоторканої власності [12].

А.Денікін, “занепокоєний” забезпеченням інтересів трудового населення – селянства, дірчив відновити малоземельне та безземельне селянське господарство поміщикам – “шляхом добровільної згоди” або “шляхом відчуження”, але обов’язково за плату [13]. Перший із названих способів був практично неможливим, бо ніхто не хотів добровільно віддавати власну землю. Другий спосіб був можливий, але тільки для тих селян, які мали у своєму розпорядженні великі гроші. Таким чином, після реалізації на практиці цих правил і положень у виграші мали залишитись найбільш заможні селяни та поміщики.

На необхідність розробки постійного земельного закону було вказано ще в Декларації

А.Денікіна від 23 березня 1919 року. Для її провадження було створено особливу аграрну комісію, яка розробила законопроект, що складався з 4353 пунктів і окремих приміток. З 14-15 листопада 1919 року почалось обговорення цього документа в різних газетах. Так продовжувалось день у день – з моменту публікації і до поразки денікінщини [14]. Даний законопроект так і не був прийнятий.

Тактика обговорення законопроекту без його прийняття мала свої причини. Представники бідного селянства з самого початку вороже ставились до денікінщини і не очікували від нової влади нічого доброго. За “Наказом про податки з селян на користь поміщика” від 26 вересня 1919 року селяни, які отримали землю і зібрали з неї врожай, повинні були сплатити її власникам по 200 руб. за десятину [15]. Середнє селянство хоч і чуло про “посилення середнього господарства”, насправді, крім реквізіції та насильства, нічого не одержало. Затверджувати цей законопроект було досить небезпечно, адже таким чином можна було налаштувати проти себе бідну частину селянства. Але не менш небезпечним було замовчування земельного законопроекту, якого з нетерпінням чекало середнє селянство [16].

На практиці тактика замовчування привела до того, що проти денікінського режиму єдиним фронтом виступили бідне і середнє селянство, яке бачило, що всі заходи влади денікінців у сфері аграрного законодавства зменшували реальні права селян та були спрямовані на відновлення дореволюційного ладу на селі.

Селяни зрозуміли, що денікінщина була твердою владою, але не для селянства, а проти нього [17]. Військові частини, які проходили через села, забирали продукти, худобу, чинили насильства, за невиконання наказів страчували [18]. Одночасно йшла реставрація поміщицького господарства, хоч відновити його в період громадянської війни було неможливо [19].

У серпні 1919 року було прийнято закон про врожай, за яким бідне та середнє селянство повинно було повернути поміщикам 1/3 хліба з кожної десятини, 1/2 сіна, 1/6 картоплі та овочів, а на користь денікінської армії – 5 пудів зерна з кожної десятини [20].

Жорстокий терористичний режим, примусові мобілізації до армії привели селян до активного військового опору. Головною ж причиною селянського повстанського руху стала спроба ви-

рішити аграрне питання завдяки реставрації поміщицького господарства. Заходи денікінської влади штовхали селянство на порівняння її з більшовицькою радянською владою [21]. Більшовики теж застосовували реквізіції (продорозкладку), але вони на той час віддали селянам землю. Ось як характеризували цю владу селяни: “Хоч і плоха, але все-таки своя, селянська” [22]. Все погане, що вони бачили в радянській владі, селяни приписували більшовикам. Вони вбачали зло не в радах, а в більшовицькій політиці “воєнного комунізму”.

Для боротьби з денікінським режимом селяни організовували загони, які спочатку були суто селянськими, а пізніше потрапляли під вплив більшовиків, боротьбістів, анархістів (махновців) або скочувались до грабунку [23]. Восени 1919 року повстанців нараховувалось не менше 100 тисяч [24]. Навіть такі позитивні заходи денікінської політики, як свобода торгівлі, лояльне ставлення до релігії та сільського способу життя не змогли зупинити селянські виступи [25].

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити такі висновки. Денікінський режим, який з кінця серпня 1919 року утвердився на території України, був найгіршим для селянства. Аграрна політика А.Денікіна передбачала відновлення приватної власності поміщиків на землю. У майбутньому денікінська адміністрація обіцяла наділити селян землею за викуп, залишивши поміщикам досить значні земельні площи.

Ігнорування денікінським режимом національно-культурного питання та політичні, економічні і військові прорахунки привели до його поразки. Однією із головних причин цієї поразки став селянський повстанський рух на Півдні України. Як у кожному складному процесі, у повстанських виступах поруч існували два явища: позитивне і негативне. Головним позитивом було прагнення визволення краю від денікінської окупації, негативом – неузгодженість дій, дуже слабка військова дисципліна (а в деяких випадках вона була взагалі відсутня), грабунки та погроми. Ситуація склалася так, що повстанці могли скинути будь-яку владу. На Півдні України селянський повстанський рух мав національне забарвлення, бо українське селянство вело боротьбу проти двох російських диктаторських режимів: денікінського та більшовицького. За свою природою рух дуже погано вживався з дисципліною сильної влади, яка всіляко намагалася підпорядкувати його власним інтересам.

Антиденікінські селянські повстання, які мали місце восени 1919 року – взимку 1920 року, найчастіше виникали стихійно або були організовані агентами, пізніше, під впливом лівих партій, отримували політичне забарвлення. щодо соціального складу, то основу антиденікінського повстанського руху складали селяни, робітники та інтелігенція.

Антиденікінський повстанський рух являв собою одну з головних сил на Півдні України в 1919-1920 роках, він був логічним продовжен-

Література

1. Шаталина Е.П. История гражданской войны и интроверсии на Украине в советских документальных публикациях 20-30-х годов. – К.: Наукова думка, 1982. – 133 с.
2. Кін Д. Повстанський рух проти денікінщини на Україні // Літопис революції. – 1926. – № 3-4. – С. 70 -90; Мальт М. Денікінщина и крестьянство // Пролетарская революция. – 1924. – № 4. – С. 140-178.
3. Шкварець В.П., Мельник М.Ф. Миколаївщина: погляд крізь століття. Нарис історії. – Миколаїв, 1994. – 386 с.; Історія України в особах: Навч. посібник. Матеріали для лекцій і семінарів. – Ч. 1. – Миколаїв, 1993. – 236 с.; Федюк В.П. Денікінська диктатура и ее крах. – Ярославль: Ярославський ун-т, 1990. – 72 с.
4. Котляр Ю.В. Повстанський рух селян Півдня України. Висунська і Баштанська республіки (1919-1920 рр.). – Миколаїв: ПП Спрінт-прінт, 1999. – 120 с.; Лисенко А.А. Отаманські формування на Лівобережній Україні в другій половині 1918-1919 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т. – К., 2002. – 22 с.; Нестеров О.В. Селянський повстанський рух на Правобережній Україні (1919 р.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т. – К., 2001. – 19 с.
5. Деникін А.И., фон Лампе А.А. Трагедия Белой армии. – М.: Студия „Трит“ – „Российский архив“, 1991. – С. 16.
6. Федюк В.П. Вказ. праця. – С. 18.
7. Волков С. Белая гвардия, путь твой высок... // Адмирал Александр Васильевич Колчак. – М.: Патриот, 1992. – С. 12-13.
8. Деникин. Юденич. Врангель. Революция и граждан-

ням антибільшовицького селянського повстанського руху і відігравав вирішальну роль у розгромі білих. Трагізм ситуації того часу полягав у тому, що саме цей рух допоміг більшовикам знову утвердитися в українському селі.

Становище селян Півдня України в кінці січня 1920 року продовжувало залишатись дуже складним. Жодна з влад, які існували на цій території протягом 1919 року, так і не змогла вирішити головне селянське питання – аграрне.

- ская война в описаниях белогвардейцев / Сост. С.А. Алексеев. – М.: Отечество, 1991. – С. 5.
9. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. Р-3264, оп. 2, спр. 3, арк. 71.
 10. Мальт М. Вказ. праця. – С. 141.
 11. Там само. – С. 142.
 12. Там само.
 13. Там само. – С. 143.
 14. Там само. – С. 147-148.
 15. В огне гражданской войны: Из истории борьбы трудящихся Одесчины против объединенных сил внутренней и внешней контрреволюции в период гражданской войны и иностранной интервенции. 1918 – ноябрь 1920 гг.: Сб. документов и материалов – Одесса: Кн. изд-во, 1962. – С. 307-308.
 16. Мальт М. Вказ. праця. – С. 147.
 17. Кін Д. Вказ. праця. – С. 70.
 18. Мальт М. Вказ. праця. – С. 170.
 19. Турченко Ф.Г. Великий Октябрь и ликвидация эксплуататорских классов на Украине. – Київ, Одесса: Вища школа, 1987. – С. 122.
 20. Шкварець В.П., Мельник М.Ф. Вказ. пр. – С. 168.
 21. Державний архів Одеської області, ф. П-2, оп. 1, спр. 1198, арк. 8-9.
 22. Мальт М. Вказ. праця. – С. 172.
 23. ДАХО, ф. Р-3264, оп. 2, спр. 3, арк. 87.
 24. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: Довідник з історії України. – К.: Україна, 1993. – С. 172.
 25. Котляр Ю.В. Повстанський рух селян Півдня України. Висунська і Баштанська республіки (1919 – 1920 рр.). – С. 39.

Надійшла до редколегії 08.11.2003 р.